

О. К. Скаленко

Суспільство знань XXI ст.: системно-інформаційна теорія розвитку

Викладено закономірності механізмів соціально-економічного процесу, його рушійні та цілеспрямовуючі чинники в загальносистемних мікро- і макровимірах, які складають головну суть положень авторської системно-інформаційної теорії і методології соціально-економічного процесу.

Із загальносистемної, в тому числі історичної точки зору, в даній праці перш за все важливо звернути увагу на сутнісно глибинні зв'язки основних положень теоретично-філософської концепції господарювання визначного мислителя XX ст. С.М. Булгакова з розробленою автором системно-інформаційною методологією розвитку і теорією глобального соціально-економічного процесу.

Отже, доцільно й системно узагальнюючи розробки автора фундаментальної монографії “Філософія господарства” [1], можна зробити наступні висновки.

По-перше, філософія процесів господарювання С.М.Булгакова базується передусім на об'єктивній необхідності ефективного забезпечення біофізіологічних, включно екологічних, та духовних потреб людини розумної.

По-друге, об'єктивно закономірну необхідність і принципovu можливість забезпечення людських потреб автор “Філософії господарства” вбачає на шляху наукового пізнання цих закономірностей, тобто на осно-

ві системи інформаційних знань про закони “божественної” природи.

По-третє, головною умовою, вірніше, виключним рушійним чинником усіх процесів господарювання на основі знань С.М. Булгаков вважає людину цілеспрямовано діючу, тобто компетентно творчу, та віддає їй роль ініціатора в суб'єкт-об'єктних відносинах.

Таким чином, найсуттєвіший або фундаментальний зв'язок поміж поглядами автора “Філософії господарства”, сучасними тенденціями розвитку і теоретико-методологічними положеннями автора даної статті, як це буде зрозуміло з викладеного матеріалу, полягає в розгляді принципів, тобто об'єктивних можливостей соціально-економічного поступу, саме на глобально єдиній основі фундаментальних та прикладних знань як науково сформованого інформаційного ресурсу.

Реалії сучасного життя переконливо засвідчують трансінформаційну сутність розвитку і творчої діяльності людини в особистісному, соціальному та глобальному вимірах. Акту-

альна необхідність наукового пізнання цієї сутності диктується перш за все гострими потребами світового розвитку, результатом якого сьогодні слід вважати не тільки прогрес та позитивні досягнення, але й глобально відчутні негативи. Отже, ця праця присвячена проблематиці ефективності соціально-економічної діяльності та розвитку. Її результати доповідалися та були схвалені на сесії Міжнародної асоціації «Україна – Римський клуб». У цій статті викладено найсуттєвіші нововиявлені закономірності в механізмах соціально-економічного процесу, його рушійні та цілеспрямовуючі чинники в загальносистемних мікро- і макровимірах, які, власне, і складають головну суть положень авторської системно-інформаційної теорії і методології глобального соціально-економічного процесу.

Так, весь хід світового розвитку на наступаючому постіндустріальному етапі демонструє все нові феномени соціально-економічної, екологічної і моральної кризи. Продовжується розвал на вигляд могутніх держав та їх утворень. Але це не тільки не скасовує, а, навпаки, доводить силу закону єдності та цілісності світу, отже, закону необхідної інтеграції антикризових дій.

Причини нинішнього світового розладу, різних криз, війн, конфліктів і зростання нових економічних та екологічних загроз ховаються, очевидно, в тому, що навіть на рубежі III тисячоліття людству не вдалося виробити загальноприйнятих стратегій розвитку. Відсутні або не витримують критики й усі національні стратегії. Їх головна вада в тому, що вони швидше відображають інерцію минулого, ніж виклики та імперативи майбутнього, і тому не забезпечують вирішення глобальних проблем постіндустріальної ери розвитку людства, до яких належить і проблема глобальної інформатизації.

Саме вона стане вираженням сутності постіндустріальної ери і базою нової глобальної революції, котра, як ми сподіваємося, вперше відкриє реальний шлях до спільного виживання та скоординованого розвитку на основі нової, суттєво вищої системи цінностей порівняно з цінностями необмеженого й системно невваженого споживання.

Об'єктивне ускладнення процесів розвитку закономірно збільшує «опір середовища». Зростає ступінь загальної небезпеки і необхідність погодження таких напрямів та аспектів розвитку, як політичні, економічні, соціальні, екологічні. Отже, виникає системна потреба у глибшій інтерпретації основи постіндустріальної цивілізації. Такою основою є науково-технологічна і соціально-психологічна революція, яка базується на глобальній інформатизації. Саме такими шляхами розгортається трансформація світу в нову історичну епоху – високоекономічну інформаційно-ноосферну еру людства.

Соціально-економічна історія оцінює сучасний стан світового співтовариства як технологічно розвинений, тобто індустріальний. Особлива риса цього суспільства – нерівномірність соціального прогресу. Як бачимо, в умовах відносно високого, в сучасному розумінні, науково-технологічного потенціалу деякі країни постійно перебувають у кризі. У глобальних масштабах розповсюджуються явища техногенної деформації навколишнього середовища, спостерігається дегуманізація трудових відносин. Це викликає напруження усіх сфер суспільного життя. Воно має свої критичні межі.

Сьогодні в усьому світі, практично в усіх країнах, в тому числі й в Україні, звучать життєво важливі питання: Де ми? Що з нами відбувається? Як вижити? Як діяти, щоб не тільки вижити і виходити з кризи, але й

жити по-людськи, гідно? Ці питання є вічними, однак, не дивлячись на їх актуальність і наявність великої кількості різних теорій, вчень і концепцій, системний фундаментальний механізм всебічно ефективної діяльності та прогресу й нині залишається невідомим. Навіть найбільш радикальні теорії соціально-економічного розвитку під час ретельного розгляду і практичної перевірки виявляються настільки абстрактними, що майже усі вони можуть бути віднесені до утопічних. Зайвий раз це підтверджено досвідом в так званих країнах “соціалізму, що переміг”.

Світовою науковою думкою (спочатку мабуть А.Смітом, а потім й іншими вченими) вже доведено, що життєвий добробут, усі багатства при інших однакових умовах створюються лише людською працею. А світова практика переконливо довела, що економічний прогрес залежить від удосконалення технологій та методів організації суспільно об’єднаної праці.

Вважаючи матеріалізм єдино правильним та ефективним вченням про діяльність та розвиток, закриті та заорганізовані суспільства соціалістичних країн витратили багато сил на переконання “ідеалістичного супротивника” у первинності матерії стосовно свідомості, забуваючи при цьому, що, будучи першоджерелом ідеально-інформаційного змісту мислення, відповідальність за всі результати соціальної діяльності “матерія поклала” на людину, її свідомість, компетентність і моральність. Адже свій вибір людина здійснює на основі знань про незаперечні закони природи, включаючи непорушний принцип причинно-наслідкових зв’язків або, іншими словами, принцип людської самовідповідальності, організованості та інтегрованості.

Істотно важливим тут виявився саме підхід до вирішення пресловутої проблеми первинності: доки мате-

ріалісти доводили всьому світові, що все почалося і залежить від матерії, інші, тобто ідеалісти, не звертаючи серйозної уваги на таку войовничу науковість, діяли стихійно-ініціативно й досягли добробуту. Вони при цьому не руйнували регулююче інформаційно-моральне середовище, а громадянські закони прив’язували до непорушних законів природи (наприклад до “теорії природного права”).

Отже, сьогодні у світі фактично все ще відсутня системна методологія соціально-економічного розвитку. Проте людство все впевненіше відчуває напрям власного руху, який у філософії трактується як соціальна форма розвитку світу. Реальне життя переконує нас в тому, що цей рух, цей розвиток навіть в загальному розгляді, скажемо так, “не зовсім строго гвинтоподібний”. Історія фіксує не тільки прогрес і повторення етапів розвитку, але й глибокі спади, регресивні зрушення, не кажучи вже про біблейський потоп та апокаліпсис. Хвилі соціального процесу мають, звичайно, своє об’єктивне обґрунтування. Але з точки зору подолання жорстоких соціально-економічних криз нині найважливішим є пізнання феномену “зміщення” цих хвиль. Адже глобальна реальність вміщує відносно мало благополучних держав і багато слаборозвинутих, в тому числі країни, які знаходяться в глибокій кризі при достатніх ресурсних можливостях. Не без підстав людство нині знаходиться в пошуковому стані. І не випадково виграє той, хто при цьому все-таки залишається ближче до стихійної (тобто природної або натуральної) саморегуляції. Проте глобальна, всеохоплююча криза зростає, а спроби її подолання окремими міжнародними або національними програмними діями не мають і не матимуть успіху, бо не містять у собі сучасного системно-методологічного підґрунтя.

Точка зору, яка тут викладається, є загальносистемною. Вона пов'язана, по-перше, з проблемою пізнання сутності механізму цивілізаційного руху в навколишньому матеріально-енергетичному середовищі. По-друге, людина — це початково-спонукальний суб'єкт цільової взаємодії з об'єктивно існуючим середовищем. З цього погляду суб'єкт розглядається не тільки як певний актив, але й як єдина рушійна сила соціальної доцільності дій та прогресу.

Такий системний розгляд глобальної проблематики враховує вже усвідомлені людством уявлення про дві принципово різні форми об'єктивного процесу: стихійний саморозвиток світу та соціально опосередкований, організований людьми розвиток. Однак з урахуванням загальносистемної єдності світу між цими двома формами об'єктивного руху повинен бути і дійсно існує онтологічний, тобто гносеологічно усвідомлений, перехід.

Якщо онтологічне, об'єктивно природно існуюче, має, як відомо, власну силу саморуху, то гносеологічне як здобуті людською працею ідеально-інформаційні знання про закони світових процесів такої внутрішньої сили не має. Методологічно це усвідомити архіважливо, оскільки такий світогляд, такий підхід відкриває нам двері до пізнання сутності механізму соціально спрямованої діяльності, механізму переходу від суто стихійного до штучно організованого процесу, тобто до соціального або цивілізаційного руху. І саме цей момент переходу лягає на плечі сучасного світу, на плечі людини розумної, людини соціальної, людини активно-творчої, людини економіко-екологічної. І саме звідси народжується принцип людської самовідповідальності за діяльний вибір як причину і за результат діяльності як наслідок. Цей момент є методологічно вирі-

шальним в проблематиці ефективного соціально-економічного розвитку людства і кожного суспільства.

Усі досягнення цивілізації як засоби задоволення соціальних потреб створюються цілеспрямованою людською діяльністю. Ефективність суспільної праці вирішальною мірою залежить від рівня її організації і коливається в дуже широкому діапазоні — від вражаючого розквіту високоорганізованих суспільств до злиденності й навіть ворожнечі в соціальних системах, де втрачена цільова орієнтація суспільної праці.

Отже, індивідуальна та суспільна праця не є самоціллю. Хоча праця і є феноменом фундаментальним за своєю суттю, але це лише засіб досягнення матеріального й духовного багатства як наслідок успішної діяльності людей. Неважко помітити, що праця може продукувати як позитиви, так і негативи. Саме за своїм відносним характером конкретно-трудова цілі за певних умов зазнають деформації міжсистемного зсуву, через що рівень корисності праці може знижуватися безпосередньо аж до невизначених соціально шкідливих наслідків і результатів, перш за все в економічній та екологічній сферах.

Оскільки соціально-економічній діяльності властивий неодмінно цілеспрямований характер, ми повинні мати чітке уявлення про суть і зміст цілей. Мета, як відомо, формується діалектично, виходячи з потреб як ідеально сформованих результатів трудового процесу та можливостей їх задоволення. Специфічно ідеальним "матеріалом" — ресурсом формування мети трудового процесу — є інформація як знання про об'єкти і не порушні закони матеріально-енергетичних процесів. Тому інформація повинна розглядатися перш за все із соціально-функціональної точки зору, а в умовах переходу до постіндустріального суспільства — як специ-

фічний ресурс пріоритетно стратегічного значення. Якщо об'єктивно існуючий світ у взаємодії з людиною є першоджерелом інформаційних знань, то сформована в процесі пізнавально-трудової практичної діяльності інформаційна система вже функціонально виступає першоджерелом, базою для творчого пошуку нових, більш досконалих варіантів цілепокладання в усіх соціально-економічних процесах.

Розглядаючи систему речовинно-енергетичного обміну в процесах взаємодії людського суспільства із середовищем через призму виробничо-споживчої сфери слід вказати перш за все на необхідну дієвість законів збереження або (балансу) речовини та енергії, що зазнають у цій сфері лише певної якісної трансформації. Використаний для трудового цілепокладання інформаційний ресурс тут історично нарощується, підпорядковуючись законам удосконалення й накопичення. Отже, діяльність людини ніби сама трансформується в кінцевому результаті в інформацію, яка забезпечує щоразу досконаліше цілепокладання, більш кваліфіковану працю на базі знань і технологій. Таким чином, систему соціально спрямованої праці (або соціально-економічного циклу) обумовлює мета як ідеально-інформаційна модель шляхів досягнення необхідного результату (включаючи його форму, кількісні та якісні характеристики), а потенціал соціально-економічного прогресу забезпечує, власне, сама інформація як знання законів розвитку світу, знання діапазонів дії цих законів.

На цьому шляху практично значущою, фундаментальною сутністю прогресуючого соціально-економічного руху є постійне піднесення технологій. Саме тому, розвиваючись у відповідності з об'єктивним порядком світового процесу і законами власної

природи, людство реалізує особливий, трансінформаційно-інтелектуально-інноваційний механізм цілеспрямованої діяльності, який дозволяє досягати соціального прогресу на базі прогресу науково-технологічного.

Активне цілеспрямоване випередження та управління природно-закономірними процесами були досягнуті тільки на рівні людини розумної. Цей рівень, зрозуміло, базується на апараті біологічного випередження як на своєму фундаментальному прототипі (див. "теорію функціональних систем" академіка П.К.Анохіна [2]). Ефект і нова якість випереджального управління досягаються тут шляхом абстракцій та інтеграції інформаційних знань. Цей спосіб використання пізнаних працею явищ, властивостей і закономірностей об'єктивно існуючого світу з точки зору сучасної цивілізації можна назвати методом наукових відкриттів [3].

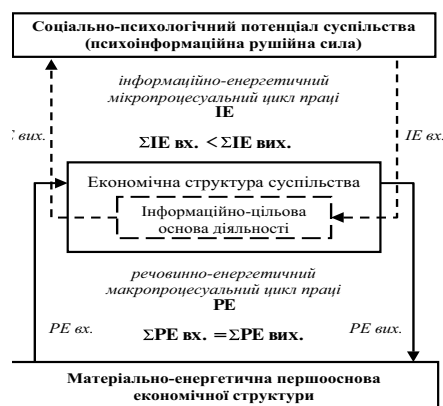

Рис. 1. Методологічний механізм прогресуючої економічної структури в її психоінформаційній та речовинно-енергетичній саморуйшійності

Як бачимо, механізм пізнання світу людиною на соціальному рівні розвитку також має випереджувальний характер, але тут він незрівнянно складніший. Ефект випередження на даному рівні відкриває можливості творчої та прискореної порівняно зі стихійними та вже існуючими тех-

нологічними фізичними і біологічними процесами цілеспрямованої діяльності та активного управління саморозвитком. Головною передумовою тут є те, що, наприклад, процес науково-інформаційного мислення відбувається значно швидше, ніж інші реальні матеріальні енергопроцеси, які в таких випадках виявляються лише об'єктами пізнання, але також на інформаційній основі. Людина починає орієнтуватися тут уже в можливих варіантах речовинно-енергетичних процесів, вибираючи їх напрями та інтенсивність і реалізуючи, таким чином, свою творчу сутність.

Використавши надвисоку швидкість свого інформаційного за змістом мислення, людина повертається в сферу предметно-практичних або натурних процесів, тобто до вже "земних" швидкостей. Але середня швидкість або інтенсивність створених людиною технологічних процесів у підсумку виявляється вищою порівняно із середньоприродною в навколишньому середовищі. Річ у тім, що середовище по-різному чинить опір однаковим за цілями, але різним за способами і обладнанням технологічним системам. Цей факт спрощено відображений в понятті "зростання продуктивності праці" як одній з основних категорій економічного прогресу.

Отже, сучасне соціально-економічне життя – це новий якісний ступінь розкриття фундаментально-трудової суті людини. Вона зумовлена історико-соціальним характером пізнання, яке в широкому розумінні включає технологічний прогрес на базі знань у сфері гуманітарних, суспільних, природничих і технічних наук, а також практичного досвіду. Ця база складає глобальну сутнісну основу розвитку – єдину інформаційно-цільову основу передусім техніко-економічної діяльності та розвитку людства в поточному та історичному планах.

Виходячи з теорії пізнання, необхідно згадати й спеціально відмітити, що сутнісне взаємовідбиття об'єктів здійснюється в результаті їх взаємодії, але інформація як знання про закони природи народжується тільки у відносинах людей з природним середовищем. Річ у тім, що інформаційні процеси не просто пов'язані з мисленням людини, але разом з її потребами є, власне, єдиним змістом діалектично породженої ними свідомості. Оперуючи в мисленні лише ідеально-інформаційними образами, а не самими об'єктами, творча людська свідомість здійснює випереджальне моделювання можливих структур і процесів, а також засобів їх технологічної реалізації, вибираючи найкращі, виходячи із своїх конкретних потреб та об'єктивно закономірних можливостей. У цьому й полягає сутність трансінформаційного переходу в механізмі соціально опосередкованого розвитку світу.

Таким чином, творча свідомість як соціально безперервний процес за своєю природою приречена на постійне самовдосконалення за допомогою інформаційно насичених технологій та управляючих систем. Організований на базі відкритих, розвинутих і систематично накопичених в історичному плані знань, цілеспрямований труд дає можливість переважати за рівнем інтенсивності та ефективності не тільки стихійні процеси, але й створені раніше технології, тобто забезпечувати безперервний науково-технічний прогрес.

Тут вже можна ствердити, що соціальна складова глобального світового процесу базується на трудових системах, в яких, окрім психічної енергії або енергії свідомої волі суб'єкта, циркулюють речовина, звичайна механічна енергія та інформація. Циклічний характер праці зумовлений необхідністю забезпечення

його соціальної спрямованості, доцільності проміжних засобів і дій з ідеально-суб'єктивної сторони та речовинно-енергетичними ресурсами з боку об'єктивної матеріальної першооснови, яка й диктує всі інші закономірності суб'єктові праці. Як бачимо, ідеально-інформаційний ресурс забезпечує лише напрям трудових процесів, що дає можливість змінювати інтенсивність процесів власне матеріально-енергетичного обміну та удосконалювати якість формотворення.

Отже, будь-яка економічна система принципово складається з двох циклів: мікропроцесуального психоінформаційного та макропроцесуального матеріально-енергетичного, які мають загальним фундаментом об'єктивну речовинно-енергетичну першооснову (рис.1). Циркулюючі в макропроцесуальному циклі речовина та енергія мають свою власну силу саморуху (наприклад фазові переходи) і лише регуляційно-управлінськи детонуються мікропроцесом інформаційного циклу, рушійною силою якого є людський чинник конкретної психофізичної природи. А фундаментальною основою трудового мікроциклу є методологічно єдина інформаційно-цільова система, що забезпечує творче цільове моделювання конкретних елементів праці.

На рис.2 добре видно відокремленість інформаційно-цільової основи праці від її генетичної матеріально-енергетичної першооснови, на якій базуються інші підсистеми соціальної сфери, включаючи ідеально-інформаційну мету в голові живого суб'єкту. Тут слід звернути особливу увагу на специфічний ефект внутрішньої "самоізоляції" соціуму від своєї першооснови феноменом інформації, оперативного-технологічного та історично-матеріально зафіксованої на інертних щодо її сутності та змісту носіях.

Рис. 2. Загальна послідовність опосередкування в функціональній структурі трудових процесів

На відміну від існуючих уявлень про сутність людської праці як про процес суб'єкт-об'єктних відносин, опосередкований ідеальною метою та доцільним знаряддям, слід вказати на сутнісно складнішу структуру опосередкування. По-перше, всі без винятку елементи в системі праці глобально опосередковані ідеальною інформаційною основою. По-друге, між суб'єктами праці та метою циркулює цілеформуєча інформація; між суб'єктом і знаряддям праці – мета та доцільна винахідницька інформація; між суб'єктом та об'єктом праці – мета, знаряддя та інформація про об'єкт праці й, нарешті, між суб'єктом і результатом праці – мета, знаряддя та об'єкт праці в натурі та в інформаційному еквіваленті. Під час одержання суб'єктом інформації про сподіваний результат праці як позитивного зворотного зв'язку він знімає цільову психоінтелектуальну напругу в системі праці.

Функція інформаційного ресурсу, власне кажучи, полягає не тільки у випередженні та прискоренні, але й в регуляційно-управлінському супроводі. Мікропроцесуальне випередження відбувається, по-перше, в прогностичному передбаченні напрямів

розвитку (футурології) і конкретно цільовому прогнозі, а потім – в програмуванні та проектуванні, включаючи наукові гіпотези й господарські плани. По-друге, управлінське регулювання також має ідеально-інформаційний зміст і випереджувальний характер, але здійснюється воно в постійно супроводжувачому синхронному режимі – режимі трудового циклу.

Узагальнюючи соціальну оцінку інформації як об'єктивно необхідного стратегічного ресурсу, потрібно відмітити її поліфункціональність в соціальному житті. Перш за все інформаційний процес – це процес-маяк або цільова орієнтація праці, але можливість ефективної діяльності реалізується тільки при відповідному відношенні суспільства до інформаційного ресурсу. Інформація обумовлює вихід людини в сферу можливості творчого вибору закономірних способів зміни або створення нових технологічних варіантів. І, нарешті, інформація – це динамічний канал самоврівноважування різних форм соціального життя: управління та самоуправління суспільними об'єктами, процесами і системами всіх рівнів; поділу та інтеграції в опосередковано складних системах праці, науки і культури; регулювання соціально-економічного життя через фінансово-грошову систему; управління політичною, екологічною сферами тощо.

Проте в механізмі соціальної й техніко-економічної діяльності вирішальним є органічний взаємозв'язок або єдність інтелекту та інформації як важіль, первинно-спонукальна сила, саморух цілеспрямованих дій і всіх соціальних процесів, насамперед процесів саморегуляції та самоуправління. Таким чином, інтелектуальне буття людини і суспільства зумовлене станом інформаційно-цільової системи як глобальної основи діяльності та розвитку.

Здоровий стан суспільного суб'єкта передбачає перш за все розвинену ін-

формаційними знаннями свідомість, а також нормальні емоції та волю людей. Концентрація ж в голові людини або в суспільстві недостовірних знань чи дезінформації неминуче викликає певні психофізичні порушення в організмі людини та різні деструктивні явища в суспільстві й державі.

Наслідком занепаду суспільної моралі й перекручень понять як поодиноких носіїв поведінкової орієнтації та віри є розпад життєво важливих цінностей та соціально-економічних і правових структур у суспільстві, а також безвідповідальність і некомпетентність, що призводять до небачених і, можливо, зовсім несподіваних катастроф. У зв'язку з цим можна згадати про “парадоксальний” факт соціально-економічної кризи в Україні за сучасно розвинутої індустріальної сфери. Насправді цю кризу слід назвати духовною, моральною, а пріоритетно актуальним завданням українського суспільства потрібно вважати все-таки подолання кризи в сфері “людського чинника”.

Людський фактор слід також розглядати в загальносистемному плані, тобто в системі діалектичної замкненості повного науково-виробничо-споживчого циклу із зворотним соціально-екологічним зв'язком. Звідси стає зрозумілим, що навіть за наявності всіх необхідних ресурсів і засобів праці, а також системно узагальнюючого зв'язку як інформаційної основи цілепокладання суб'єкт не завжди може забезпечити ефективне функціонування циклу. Розривом і подальшим руйнуванням цільового напрямку можуть стати всі складові його структури як необхідні, але неякісні.

Факт, що найбільш важкою, але розповсюдженою формою суспільних криз є кризове становище інформаційного і морального середовища, лише починає усвідомлюватися навіть розвинутими країнами. У зв'язку

з цим необхідно ще раз підкреслити фундаментальний момент потреби виняткової об'єктивності інформаційно-цільової системи як основи всякої діяльності. Тобто цю основу слід вважати винятковою природно-об'єктивною платформою існування, єдиним закономірним субстратом трудового цілепокладання і розвитку, всіх соціальних подій сучасного людства. Люди, суспільство вже повинні усвідомлювати, що єдиним їх соціальним зв'язком з об'єктивно існуючим матеріальним світом є ідеально-інформаційна основа, яка в свою чергу виступає повноважним представником об'єктивних законів природи, перш за все непорушного закону причинно-наслідкових зв'язків усіх без винятку процесів, ідей, дій та їх результатів. І як суть діалектичного переходу з матеріального в ідеальне вона є єдиним змістом свідомої діяльності людини активно-творчої, яка робить принципово несаморухому інформацію гранично динамічним засобом у процесах мислення, волевиявлення та цілеспрямованої діяльності. Тому спілкування людей в межах науково-виробничого циклу не повинно мати і в реальному житті не має жорстких зв'язків, а являє собою винятково динамічну, вільну й гнучку можливість контактування в будь-якому порядку. Щоправда, труднощі на шляху досягнення такої економічної свободи можуть бути досить різними.

Прикладом некваліфікованого управління інформаційним потоком як негативно концентрованого вираження людського фактора в економічному циклі можна вважати реальні випадки короткозамкненого функціонування фундаментальної науки: первинна інформація замикається сама на себе (через теорію), знижуючи у такий спосіб рівень об'єктивності, вихолощуючись і не виконуючи при цьому своєї соціальної функції.

Виробництво теж часто замикається “накоротко”, не поновлюючи основних фондів (здебільшого засобів праці). На практиці ми називаємо це відривом науки від виробництва або проблемою впровадження. Неважко передбачити, що такі “короткі замикання” порушують системно-інформаційну сутність повного науково-виробничого циклу, який в таких випадках має закономірно згасаючий характер. Ефективна єдність циклу, таким чином, може бути досягнута лише на методологічно єдиній інформаційно-цільовій основі.

Ситуація тут ускладнюється і моментом деякого так би мовити “самостійного” існування інформації в межах соціального життя. Сформовані людиною поняття про закони природи є лише фрагментарним відтинком дійсних процесів, явищ і сутностей. І поняття як системи штучно ідеальні так само штучно трансформуються в системи теорій, вчень тощо. Отже, єдиний нерозривний світ-процес первинно “спрощується” й умовно, але зовсім не безневинно і не безкарно розділяється в абстрактно-інформаційних “поняттях-знаннях” впритул до так званих диференціації наук і спеціалізації праці. Звідси також логічно випливає вимога єдності інформаційної основи соціально-економічної діяльності та розвитку. Але негативно-розподільчий вплив абстракцій доходить до того, що, забуваючи про несаморухійність інформації, люди сподіваються на силу якогось “штучного інтелекту” або автоматичних інформаційних систем управління. Крім того, рівень ідеально-інформаційних абстракцій може бути надмірно високим, що також легко доводить людину до втрати відчуття реальності. Особливою об'єктивною небезпекою відриву від об'єкта й переходу в сферу ідеалістичної схоластики слід вважати поняття й категорії суспільних

наук, тому що ця сфера реальності перш за все абстрактно-творча, яка оперує поняттями, в кращому випадку похідними від первинно-об'єктивних, та виступає як сфера, організуюча і регулююча життєвий цикл понятійних систем, що мають свої специфічні закони розвитку.

Аналізуючи реальні соціальні процеси, особливо у високорозвинutih країнах, неважко помітити, що темпи економічного прогресу залежать від інтенсивності фундаментальних наукових відкриттів як джерела формування первинно-об'єктивної інформаційної системи – корінної частини глобальної інформаційної основи практичної діяльності. Мірою об'єктивності, відносної істинності та практичної цінності всякої іншої, вже похідної інформації може бути тільки ця генетично первинна та онтологічно максимально наближена до об'єктивних процесів інформація як фундаментальні природничо-наукові знання людини творчодіючої, людини економічної.

Систему похідної або вторинної інформації створюють мови, емпіричні знання, гуманітарні та суспільні науки, культурні, науково-технічні та інші спецфонди, які використовуються в процесах функціонування різних форм активної суспільної свідомості.

Ми показали, що конкретні суб'єкт-об'єктні відносини в науково-виробничих циклах також будуються на інформаційній основі, в системі якої фундаментальні та прикладні інформаційні знання є своєрідним будівельним матеріалом трудового цілепокладання. Нові відкриття як фундаментальні знання в своєму функціональному циклі перевіряються, трансформуються та використовуються в життєприкладних творчих процесах: винахідництві, раціоналізації, проектуванні, виробництві, в методичних розробках та організаційно-управлінських рішеннях, ство-

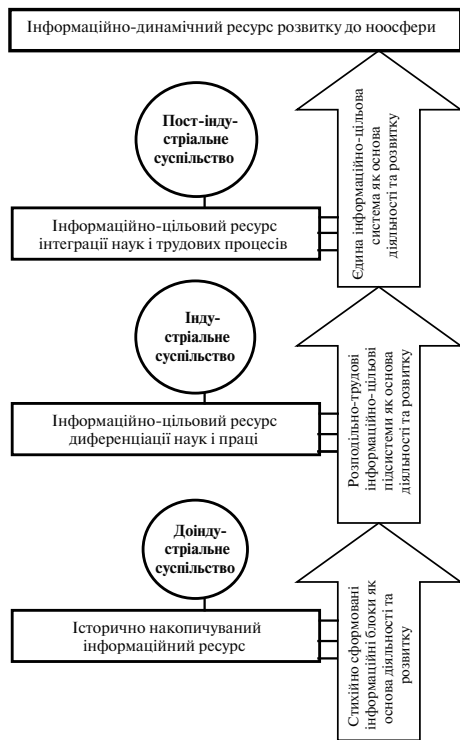
рюючи базовий рециркуляційний інформаційно-цільовий потік трудових систем. Ступінь творчої активності в межах цих функціональних циклів визначає міру інтенсивності саморозвитку інформаційно-цільової основи, темпи науково-технічного прогресу та рівень соціального добробуту.

Ретроспективний аналіз показує, що в різні періоди соціальної історії інформаційні знання не тільки здобувалися, використовувалися і накопичувалися, але й різними способами систематизувалися. Це еволюційно, а інколи і стрибкоподібно виводило людство на якісно новий рівень технологічного й соціально-економічного розвитку [3–6].

Досить очевидною й наочною в зв'язку з цим є картина історичних переходів від синкретичних протидій до перших проявів науково-практичного методу господарювання на основі інформаційних блоків і далі, до методологічно розвинених, але ще закономірно розділених інформаційно-цільових систем як основи максимально розподіленої праці в індустріальному суспільстві. У результаті загальносистемного аналізу впевнюємося, що сучасний якісний стрибок в науково-технічну революцію та перехід до вищої фази розвитку індустріального суспільства забезпечила не тільки історично накопичена і певним чином систематизована сума інформаційних знань. Вирішальну роль тут відіграло удосконалення технологій отримання, обробки, передачі, розповсюдження та використання цих знань, в тому числі автоматизованого інформаційно-технологічного обладнання і комп'ютерів. Одночасно з цим активно відіграли і свою позитивну роль процеси диференціації та спеціалізації науки і праці (рис.3).

Отже, глобальний загальносистемний механізм прогресуючого соціально-економічного розвитку не

лише має трансінформаційну природу, але значною мірою залежить від якісних характеристик процесів цільової систематизації та функціонування інформаційної основи в спеціалізованих системах праці і всього соціокультурного життя.

Рис. 3. Переважаючі напрями формування та використання інформаційного ресурсу на вузлових етапах економічного й цивілізаційного прогресу

Звідси видно, що, не дивлячись на прогрес, все очевиднішими стають негативні сторони реального соціального життя. Ще раз згадаємо, що в світі все частіше й ширше проявляються жорстокі економічні кризи, технологічні катастрофи, сировинні дефіцити, голод, погіршення екологічної ситуації та зниження гуманітарних характеристик життя. Все це зумовлює спонтанний пошук альтернативних методів діяльності та розвитку. Серед таких методів все частіше розглядаються концепції, що повністю заперечують корисну

для людства роль науково-технічного прогресу. Це свідчить про специфічну кризу індустріального суспільства як системи розвитку та про наступ нового перехідного періоду в соціальній історії – періоду інтенсивного руху до постіндустріального суспільства з принципово новою системою цінностей.

Як ми вже відмічали, суть індустріально-суспільної кризи принципово зводиться до необхідності подолання людством розподільного, тобто дезінтеграційного способу існування та розвитку, до побудови відкритих й глобально інтегрованих систем і структур. Тут найважливішою проблемою є те, що ідеальний характер інформаційних цілей в системах розділеної праці зумовлює необхідність методологічного “монтування” феномена ідеально-інтелектуального в матеріальні економічні системи.

Принципово це може зробити тільки людина. Отже, цілеспрямована та ефективна діяльність можлива лише в субстанціональній єдності ідеально-інформаційних моделей з реальною дійсністю, тобто врешті-решт на глобальній інтеграційній основі. Проте широкий фронт сучасної географічно та історично розділеної суспільної праці закономірно сформував глобальне кризове поле інтеграційного напруження, яке відбувається в різних сферах життя знезапідведено. Наслідки цієї напруги із зрозумілих причин сьогодні не можуть бути передбаченими. На цьому підґрунті в усій віки свого розвитку фактичний дефіцит достовірних інформаційних знань людство заповнювало містиккою, утопією, псевдоідеями, волюнтаризмом тощо, а вже зовсім несподівані наслідки у вигляді катастроф і криз різного масштабу пояснювалися діями ворогів або впливом темних і злих сил.

Інтеграційні ефекти як безпосередній фронт соціально спрямованої ді-

ральності не тільки виникають у голові людини, але й методологічно повністю нею забезпечуються. Саме тому здійснення цієї функції людиною можливе лише на відповідній методологічно єдиній інформаційно-цільовій основі, що включає перш за все первинно-об'єктивні знання про явища, властивості та закономірності єдиного об'єктивно існуючого матеріального світу як фундаментальну базу прикладної інформації.

Таким чином, подолання кризового стану індустріального суспільства принципово можливе тільки на систематизованій до згаданої єдності інформаційно-цільовій основі, тому що лише на цій основі людина здатна діяти зважено, цілеспрямовано та ефективно. Адже ця основа є природною, методологічною платформою розподілу, інтеграції, контролю ефективності та управління працею і розвитком. Але вузлова функція єдиної інформаційно-цільової основи — це функція глобального важеля застосування інтелектуальної енергії людей, які в механізмі своєї розподільчо-інтеграційної діяльності забезпечують цілеспрямований саморух всіх форм суспільної свідомості, перш за все управління економічними системами.

Отже, надзвичайною актуальністю сьогоденні в світі й особливо в зацікав-

лених суспільствах є завдання спеціальних досліджень і опрацювання інфраструктури глобальної інформаційної системи діяльності та розвитку. На шляху до постіндустріального суспільства необхідні фундаментальні наукові дослідження проблем інформатизації зусиллями міжнародного наукового співтовариства, в зв'язку з чим можна запропонувати розробку програми “Людина, еко-сфери та інформатизація світу”.

Високорозвинена і добре систематизована єдина інформаційно-цільова основа буття дозволить можливість суттєво знизити різного походження опір в усіх трудових системах та забезпечити первинний успіх в розвитку постіндустріального суспільства, яке буде характеризуватися значним зниженням насичення виробничих технологій матеріало- та енергоємним машинним обладнанням, різким підвищенням рівня їх інтелектуальності, інформаційності та екологічності. Саме цьому послужить в загальних рисах викладена тут системна інформаційна методологія економічної діяльності та розвитку на шляху до інформаційного суспільства і саме на цьому буде базуватися соціально-економічна, еколого-технологічна безпека та конкурентоспроможність суспільства, яке прямує у досконалішу постіндустріальну еру.

1. Булгаков С.Н. *Философия хозяйства*. — М.: Наука, 1990. — 412 с.
2. Анохин П.К. *Философские аспекты теории функциональной системы*. — М., 1978.
3. Скаленко А.К. *Глобальные резервы роста: информация + интеллект + инновации*. — К.: Интеллект, 2002. — 428 с.
4. *Всемирная история экономической мысли*. — М.: Мысль, 1988. — Т.2. — 574 с.
5. *Мойсеев Н.Н. Человек и ноосфера*. — М.: Молодая гвардия, 1990. — 351 с.
6. Скаленко О.К. *Глобальна інформаційна стратегія України. Момент істини // ВІСЧЕ*. — 2004. — № 9

Одержано 16.01.2006

А.К. Скаленко

Общество знаний XXI ст.: системно-информационная теория развития

Изложены закономерности механизмов социально-экономического процесса, его движущие и целе-направляющие факторы в общесистемных микро- и макроизмерениях, которые составляют главную суть положений авторской системно-информационной теории и методологии социально-экономического процесса.